

A település a XIII. század második felétől az itt birtokos, Gutkeled nemzetségből származó Várday család birtokközpontja volt. A Várday család 1415. július 25-én kapott oklevelet Zsigmond királytól, melynek birtokában kőből vagy fából várat építhettek, noha valamilyen erősségük, erődített udvarházuk már állt, erre utalnak az adatok.

Az új vár építését 1465-ben Várday István érsek kezdte el. Az 1465-75 között felépült a vár magja: a romjaiban ma is álló déli épületszárny, két sarkán egy-egy négyzet alaprajzú toronnyal, északi oldalon a két körbástya, s az ezeket összekötő épületrészek. Várday Istvánnak 1470-ben bekövetkezett halála után az építkezés annyira lelassult, a család várdai és dögei ága egymással pereskedett a vár fenntartása miatt.

A vár újabb építési szakasza az 1510-es években kezdődött. Ekkor készült el a várat szorosan körülövező, három méter széles palánkfal, melynek kettős cölöpsorát döngölt földdel töltötték, erősítették meg. Ezt a külső várat négy sarokbástya tette védhetőbbé. Az így elkészített második védelmi vonal kb. 60X80 méteres területet vett körül. 1521-ben Várdai Ferenc erdélyi püspök arra utasította öccsét, Jánost, hogy a vár építését fából fejezze be.

A vár lakóépületeit 1565-1570 között bővítették, A török hódoltság idején három részre szakadt országban a Várday család tagjai Szapolyai János híveként részt vettek a székesfehérvári királyválasztó gyűlésen és 1531-ben hűségnyilatkozatot is tettek.

Mivel az öt fivér halála után egyedül maradt Várday Mihály Ferdinánd pártjára állt, Fráter György a nagy fontosságú várat 1544-ben elfoglalta. Várday Mihály éveken keresztül kérte a vár visszaadását, amelyre azonban csak 1551-ben, a két ország egyesítése után került sor. Amikor Erdélyt 1556-ban török segítséggel János Zsigmond és anyja, Izabella királyné visszanyerte, az erdélyi fejedelemség létrejöttékor ezen a területen csak a várdai vár maradt a császáriak kezében. János Zsigmond vezére, a későbbi lengyel király, Báthori István 1558-ban ostrommal akarta elfoglalni, támadásai azonban eredménytelenek maradtak, mert a Telekessy Imre kassai főkapitány vezette felmentő sereg az ostromlókat a vár falai alól elűzte. 1558-59 fordulóján Balassa Menyhért vezetésével támadták a várat, de Telekessy ismét felmentette. 1563-ban Várday Mihály fia, István lett a vár kapitánya, kinek fivére Miklós 1564-ben sikeresen védekezett János Zsigmond újabb ostroma ellen. Az ostromok után hatbástyás erődítést készítettek 1580-1585 között Ottavio Baldigara olasz hadmérnök vezetésével, Nicoló Angielini tervei szerint.

A Várday család utolsó felnőtt férfitagja, Mihály, 1583-ban meghalt és a hatalmas birtok özvegyének, Dobó Krisztinának és a leányági örökösöknek jutott. A későbbiekben a vár és

tartozékai a Telegdy, Szokoly, Nyáry és Melith, 1687 körül pedig a Homonnai és Zichy, majd a Nyáryak révén az Eszterházy családok birtokába kerültek.

Az utolsó átalakításokat Nyáry István végezte az 1630-as és az 1640-es években. Tovább bővítették a várat a déli szárny negyedik emeletével, és egységes tetőszerkezetet alakítottak ki. A XVII. század második felében német őrség volt a várban, akiktől 1672-ben Thököly kurucok foglalták el, de az rövidesen ismét a császáriak kezére jutott vissza. 1703. július 19-én II. Rákóczi Ferenc csapataival körülvette a várat, majd 20-án elvonult, a várbeliek augusztusban csatlakoztak hozzá. A kurucok kezén maradt a vár a szabadságharc bukásáig. Rákóczi 1711 januárjában a vár fokáról tartott beszédet és megszemléltette a hadait. 1711 után itt őrzik a megye levéltárát, közgyűlések színhelye és a vármegye börtöne. A hadi jelentősége megszűnt, falai pusztulásnak indultak. A XVIII. sz. második felétől a földesurak a vár köveinek egy részét uradalmi épületeik építéséhez hordatták el. Engedélyükkel a romokat a helyi lakosság is kőbányának használta. Teljes pusztulását 1828-ban a helyi birtokosok akadályozták meg. 1897-ben emléktáblát helyeztek el a keleti várfalra.

Ekkoriban kezdték felfedezni, mint kirándulóhelyet, majálisokat, színházi előadásokat, táncmulatságokat tartottak itt, s ez a kulturális funkciója napjainkban is megmaradt.

A vár 1990 óta a Nemzeti Örökség része, mint hazánk építészeti, történeti szempontból kiemelkedően fontos műemléke. Az első emeleti kőtárban Várday Pelbárt 1438-as síremléke, Várday László házából származó, 1501-es feliratot viselő szemöldökkő, Telegdy Anna (Nyáry István felesége) 1635-ből származó, latin gyászverset tartalmazó és kettős címert is ábrázoló vörös márvány sírköve is látható. Tavasztól késő ősziig a vár két szintjén régészeti kiállítást tekinthetnek meg a látogatók.